

Halide Edib Arşivlerinden Neler Öğrenebiliriz? Edebiyat Eleştirisinden Biyografi Yazımına

What Can We Learn from Halide Edib's Archives? From Literary Criticism to Biography Writing

Şerif Eskin¹

Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

"(...) Halide Edib arşivindeki belgelerde yer alan notların hem işlevleri hem de taşıyıcılığını üstlendikleri mesajların bağlamı bakımından birer yan-metin olarak okunabileceklerini, böylelikle arşiv malzemelerinin donuk belgeler olmaktan çıkarılıp hermenötik faaliyetin konusu edilebileceğini vurgulamaya çalıştım. Buradan ulaşmak istediğim sonuçlardan biri de edebiyat arşivlerinin özel bir tür arşiv olarak değerlendirilmesi gerektiği..."

1. Modern Türk edebiyatı alanında araştırmalar yapıyor, edebiyat sosyolojisi ve disiplinlerarası edebiyat çalışmalarıyla ilgileniyor, bu konularda dersler veriyor. E-posta: eskinserif@istanbul.edu.tr. Yazı davetleri için Füsün Ertuğ ve Aslı Davaz'a; çalışmanın hazırlık sürecindeki destekleri için Ali Şükrü Çoruk, Berna Terzi-Eskin ve Ayşe Nihan Aydın'a; taslak metni okuyup değerlendiren Abdulhamit Kırmızı'ya ve yazının son okumasını yapan Ayşegül Sönmezay'a teşekkür ederim.

Halide Edib hakkındaki kaynaklarda pek rastlanmayan, onun çok alışıksız olmadığı türde neşeli ve gülümser fotoğraflarından biri. Bu çalışmada yer alan görsellerin tamamı, Halide Edib'in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde korunan, H.E.A.-477/478 demirbaş numaralı arşivinden derlendi.

Özet

Bir süredir Halide Edib başta olmak üzere edebiyat erbabından geriye kalan çeşitli arşivler üzerinde çalışıyorum. Bu yazıda şu ana kadarki araştırma tecrübelerimden, kişisel gözlemlerimden hareketle biyografi yazımı, belge yorumu, edebiyat arşivlerinin mevcut durumu gibi konularda pratiğe dönük bazı teorik tartışmalar yürütmeyi deneyeceğim. Eşzamanlı olarak Halide Edib hakkında ilk defa burada gün yüzüne çıkacak bazı belgeleri ayrıntılarıyla paylaşacağım. Birinci kısımda, biri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde diğeri University of Reading'e bağlı Archive of British Printing and Publishing'de bulunan iki ayrı koleksiyondaki evrak üzerinden Halide Edib'in farklı portrelerini birbirlerinden tefrik etmeye çalışacağım. İkinci başlığın odak noktası ise ömrünü yazılı kültüre adanmış bir figür olarak Halide Edib'in kişisel arşivinin niçin emsal isimlerin arşivlerinden daha cılız kaldığına yönelik sorgulamalar olacak. Üçüncü bölümde gazeteci Nilüfer Yalçın'ın Halide Edib'e yazdığı bir mektup ilk defa okurla buluşacak. Sonuç bölümünde konuyu genelleştirerek Türkiye'deki edebiyat arşivlerinin mevcut durumundan hareketle bazı çıkarımlarımı ve önerilerimi paylaşacağım. İlgili kısmın ana fikri, edebiyat arşivlerinin özel bir arşiv türü olarak değerlendirilip bu doğrultuda korumaktan tasnif etmeye her aşama için kendine has bir strateji izlenmesinin gerekliliği olacak.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib, Edebiyat Arşivleri, Biyografi, Edebiyat Tarihi, Edebiyat Eleştirisi.

Abstract

I have been working on various archives left behind by literary figures, primarily Halide Edib, for some time now. In this article, I will seek to engage in practice-oriented theoretical discussions on topics such as biography writing, document interpretation, and the current state of literary archives, drawing on my research experiences and personal observations. Simultaneously, I will present in detail certain documents on Halide Edib that will be revealed here for the first time.

In the first section, I will examine documents from two separate collections – one housed in the Istanbul University Faculty of Letters and the other in the British Printing and Publishing Archive at the University of Reading – to distinguish between different portrayals of Halide Edib. The second section will focus on the question of why Halide Edib's personal archive remains more limited compared to those of other notable figures who dedicated their lives to literature. In the third section, a letter written by journalist Nilüfer Yalçın to Halide Edib will be introduced to the public for the first time.

In the conclusion, I will broaden the discussion by reflecting on the current state of literary archives in Turkey and sharing my insights and recommendations. The central argument of this section is that literary archives should be considered a distinct type of archive, necessitating a unique strategy at every stage—from preservation to classification.

Keywords: Halide Edib, Literary Archives, Biography, Literary History, Literary Criticism.

Giriş

Hatırı sayılır bir süredir Halide Edib Adıvar başta olmak üzere Türk edebiyatı tarihinde yer edinmiş kalem erbabından geriye kalan arşivlerin izini sürmeye çalışıyorum. Mesleki bir merak sonucu, doğrusunu söylemek gerekirse biraz da şartların o yöne sevk etmesiyle giriştiğim araştırmalardan, incelediğim arşivlerden ve bazen de ulaşamadığım arşivlerin hikâyelerinden neler öğrendiğim bu yazının temel izleği olacak. Halide Edib gibi herhangi bir çerçeveye kolaylıkla sığdırılmayan bir portreye odaklanarak yazmanın zorluklarına, “arşiv” meselesinin ele avuca gelmezliği eklenince söz söylemenin külfetli ve de riskli bir hâl alması kaçınılmaz. Bu külfetin üstesinden gelmek üzere, öncelikle, kişisel gözlemlerimle sınırlı kalıp araştırma tecrübelerimi paylaşmak suretiyle arşivlerden neler öğrenebileceğimizi ifade etmeye çalışacağım. Çoğu zaman “büyük” tarihlerin görmezden geldiği özneler olarak kadınlardan geriye kalan arşivleri çalışmanın ayrı bir öğreticiliği olduğunu da bu yazının ana fikri olarak hemen baştan not düşmek isterim. İlerleyen kısımlarda ise konuyu biraz daha genelleştirerek Türkiye'deki edebiyat arşivlerinin mevcut durumundan hareketle bazı çıkarımlarımı ve önerilerimi paylaşacağım. Yazının amacına ulaşması için yer yer kimi ayrıntılara girmem de gerekecek. Bu esnada biri İstanbul'da diğeri Reading'de (Berkshire, İngiltere) bulunan, Halide Edib hakkındaki en önemli iki arşivin içeriğini özetleme fırsatım olacak.

Arşivlerdeki Halide Edib Portreleri

Bugün bilgiye ulaşmak için kullandığımız temel başvuru kaynaklarına hızlıca göz attığımızda veya dijital arama motorlarına Halide Edib'in kim olduğunu sorduğumuzda ender rastlanan çeşitlilikte bir biyografik tanımlamalar yelpazesine karşılaşıyoruz: Edebiyatçı/yazar, eğitimci/profesör, siyasetçi, aktivist ve İstiklal Harbi kahramanı Halide Çavuş... Bir de çoğu zaman bu kimliklerin gölgesinde kalan, kimi zaman silikleşen, kimi zaman da bu kimliklerle iç içe geçirilerek onların tamamlayıcısı kılınan kadın kimliği...

İctimai hüviyet	
Adı	Halide Edib
Babasının adı	Mehmed Edib
Aile adı	Adnan
Doğduğu yer ve yıl (Nüfus kaydına göre)	Istanbul 1885

İpek Çalışlar, *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın*'da (s. 20) yazarın doğum tarihiyle alakalı şöyle bir çıkarımda bulunur: "Halide Edib'in doğum tarihi farklı kaynaklarda 1882 ve 1884 olarak geçiyor. Değişik nüfus kâğıtları olduğu anlaşılıyor. Ben bu kitapta 1884'ü kabul ettim." Yukarıdaki kesit ise Halide Edib'in sicil dosyasının kendi arşivinde yer alan kopyasından. Burada, doğum tarihini 1885 olarak beyan ettiği görülüyor. Söz konusu dosyanın diğer kısımlarındaki beyanlarda kullanılan "ben" diline bakıldığında, bu bilgilerin Halide Edib tarafından doldurulduğu anlaşılıyor. Mesela dosyanın eğitim bilgileri kısmında şu ifadeler yer alır: "Orta ve âli tahsilimi Amerikan Kolej'de yaptım. 'Bachelor of Arts' derecesi ile 19 Haziran 1901'de Diploma aldım."

Her biri müstakil nitelikte olan, tek başlarına bir ömrü doldurmaya yetecek bu kimliklerin ortak paydası ise kamuya, dışa dönük olmaları. Tarihe mâl olmuş kişilikleri tanım(lam)a hususundaki en önemli sorunumuz da zaten onlara dair kabataslak malumatımızın ekseriyetle bu dışa dönük kimlikler etrafında biçimlenmesi ya da birtakım kamusal filtrelerden geçerek bize ulaşmasıdır diyebiliriz. Biraz daha açacak olursak; mesela son zamanlarda bu alanda teorik ve pratik çalışmalar ortaya koyan Abdulhamit Kırmızı, "Biyografi bir hayatı yorumlayarak yazıyla anlatmaktır, onu bir metnin kalıbına sokmaktır."² biçiminde özlü bir tarif sunuyor. Kırmızı, biyografiyi tarif ederken o yönde bir gönderme yapmasa da esasen kelimenin etimolojisine de uygun olarak *canlı*³ ve dinamik bir pratikten (yorum) söz açıyor. Ne var ki eldeki canlı ve akışkan malzemeyi bir kalıba dökme girişiminin, o kalıp canlı bir varlık olan bir metin de olsa ve biyografinin niyeti ne kadar halis de olsa son kertede getirmesi kaçınılmaz görünüyor. Diğer yandan, arşiv belgeleri başta olmak üzere eldeki biyografik "malzeme" de her zaman her kalıba sığmayabiliyor. Bu bakımdan Halide Edib'in şu ana kadarki en kapsamlı biyografisini kaleme alan İpek Çalışlar'ın onu "biyografisine sığmayan kadın"⁴ olarak nitelemesi tesadüf olmasa gerek.

Diğer yandan şuna da değinmek gerekir ki söz konusu kamusal filtrelerle biçimlenen söylemler, tarihsel figürleri büyük kaideler üzerinde yükseltirken ister istemez onların insani taraflarını önemli ölçüde perdeler. Halbuki Halide Edib, "biyografi tarihe insanî simasını verir"⁵ demişti. Arşivlerde Halide Edib'den geriye kalan belgeleri incelediğimizde de her şeyden önce onun kamusal biyografisinde, "büyük" tarihin bir parçası olan edebiyat tarihinde pek de görmediğimiz "insanî sima"yla karşılaşırız. *Maske ve Ruh*'un *Masks or Souls* başlığıyla İngilizcedeki yayın sürecine dair Reading'deki belgeler, bu bakımdan üzerinde durulmaya değer. Daha önceki bir çalışmada⁶ ayrıntılarını verdiğim üzere Halide Edib, *Maske ve Ruh* başlıklı eserinin, dünya edebiyat kamusuyla buluşması için Londra'daki yayıncısına başvurmuş, yayıncı ise ticari gerekçeler doğrultusunda buna pek sıcak bakmamıştı. Pazarlıklar sonucunda, Allen & Unwin yayınevi, Halide Edib'in bütün baskı masraflarını şahsen üstlenmesi karşılığında *Maske ve Ruh*'un İngilizcesini belirli sayıda basmayı kabul etmiş, yazarımız da bütün yayın masraflarını kendi kesesinden karşılamıştı. Dahası, Allen & Unwin yayınevine gerekli ödemeyi yapmak üzere, döviz satın almaya niyetlenmiş ancak İstanbul para piyasalarında Pound bulmakta zorlanmıştı. Yaşadığı sıkıntılar kitabın basılmasıyla da son bulmamıştı. *Masks or Souls* nüshalarının Türkiye'deki kitapçılara dağıtım işini de organize etmek zorunda kalmış, bu amaçla Türkiye'ye gönderilen kargoların gümrük işlemlerinde de çeşitli sıkıntılarla yüzleşmek durumunda kalmıştı. 1952-53 do-
laylarında bu hadiseler yaşanırken kendisi henüz yazar-

2. Abdulhamit Kırmızı, "Biyografi," *Tarih İçin Metodoloji* içinde, ed. Ahmet Şimşek (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 203.

3. Biyografi kelimesindeki prefiks βίος (bios), antik Grekçede canlılık, hayat, hayatıyet anlamları taşıyor. Bu bakımdan biyografi disiplini için sadece geçmişin bilgisinin peşinde olan tarihle değil, aynı zamanda canlıların bilimi anlamındaki biyolojiyle de akrabadır diyebiliriz.

4. İpek Çalışlar, *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021).

5. Halide Edib'den aktaran: Kırmızı, "Biyografi," 204.

6. Şerif Eskin, "Dünyaya Yol Almak: Halide Edib'in Yazarlık Tecrübesine Dair Yeni Bulgular ve Edebiyat Sosyolojisi Perspektifinden Bir İnceleme," *Türkiyat Mecmuası* 33, sy. 2 (Aralık 2023): 786-789.

lık serüveninin başında, rüşdünü ispatlamak zorunda olan bir genç yazar adayı da değildir. Uzun zaman önce dünya çapında bir tanınırlığa erişmiştir. Ayrıca, o sıralarda kendisi artık milletvekilidir. Böyle bir “girişim” için, Bourdieücü anlamda simgesel sermayesi yeterli düzeye ulaşmıştır. Özetle, bu hikâyede tam da Halide Edib’in bahsettiği türde bir “insani sima”yla karşılaşıyoruz. Söz konusu süreçte katlandığı maddi ve manevi zorlukların bütün ayrıntılarına Allen & Unwin arşivinde yer alan yazışmalar aracılığıyla tanıklık edebiliyoruz. İnsani bir çabayı bütün ayrıntılarıyla hissedebiliyoruz.

Maske ve Ruh olayına elbette bir de şu tarafından bakmak gerekir: Kadınların edebiyat kamusunda kendilerini henüz yeni yeni kabul ettirebildikleri bir dönemde, kendi ülkesinin sınırlarını da aşarak ulus-ötesi edebi alanda boy göstermeye teşebbüs eden bir kadının hikâyesine tanıklık etmiş oluyoruz. Üstelik herhangi bir himaye veya aracılık yoluyla değil, bizzat kendi gücüyle hareket eden bir kadının hikâyesine. Halide Edib’in tecrübesini, dünyanın bir kısmının kalan diğer bütün coğrafyaları kültürel hegemonyası altına aldığı bir ortamda, eşitsizlikler üzerine kurulu bir rekabet ortamı olan dünya edebiyat kamusunda, “çevre”den gelen bir kadının yazarın “merkez”de yer bulmaya “cüret” etmesi olarak da okuyabiliriz.

Reading’de bulunan belgelerden, *Maske ve Ruh* dışında, Halide Edib’in *Âkile Hanım Sokağı* ve *Döner Ayna* romanlarını da İngilizce okuyan dünyayla buluşturmaya çalıştığını ancak yayınevini her iki eseri de reddettiğini görmüştük. *Sonsuz Panayır* için girilen hamle de yarım kalmıştı. Bahse konu hadiseler de yaklaşık olarak 1948-1958 aralığında cereyan etmişti.⁷ Bunları da biyografisine ekleyince, şu ana kadar hep başarılarıyla bildiğimiz Halide Edib’in “başarısızlıkları”na da şahit oluyoruz. Böylelikle, çoğu kanonik yazarda olduğu gibi kimi zaman bir aziz/azize mertebesine çıkardığımız ve belki de bile isteye ulaşılamaz bir noktaya konumlandığımız Halide Edibe farklı bir yerden bakma fırsatımız oluyor.

Aslına bakarsak o, henüz hayattayken bir azize mertebesine çıkarılmıştı. Kişisel arşivinde yer alan ve kendisine ithafen imzalanan iki ayrı fotoğrafın üzerindeki notlar bu bakımdan dikkat çekici. Dönemin önemli aktörlerinden Hamdullah Suphi Tanrıöver, 1922’de ona bir hatıra olarak takdim ettiği fotoğrafının altına şunları kaydetmişti: “Çok aziz ve asil arkadaşım Halide Edib Hanıma, kendine milletin en ilâhi kuvveti diye bakan sadık dostundan bir hatıra.” Aynı dönemde bir subay, fotoğrafını “Milletin büyük anası, edib hanımı Halide Çavuş’a.” şeklindeki ifadelerle imzalamıştı. Her iki ifadenin

benzer bir portre çiziyor olması rastlantı olarak görünmüyor. Henüz genç sayılacak bir yaşta, milletin annesi ve en ilahi kuvveti gibi nitelemelere “mazhar” oluyordu.

Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Halide Edib için imzaladığı fotoğrafı. İki ismin yolları ileriki yıllarda da sıkça kesişecekti.

Bir subayın Halide Edib için imzaladığı fotoğrafı. Subayın kimliği tespit edilemedi ancak Milli Mücadele’de görev aldığı anlaşılıyor.

7. Eskin, “Dünyaya Yol Almak...,” 9-13.

Halide Edib arşivlerindeki bu ampirik verilerden hareketle sosyal ve beşeri bilimlerin büyük kısmını ilgilendiren bir teorik tartışmanın yürütülebileceğini düşünüyorum. Zaten yukarıda bahsi geçen ender çeşitlilikteki biyografik tanımlamalar yelpazesi bağlamında Halide Edib bugün çok farklı disiplinlerin gündeminde yer bulabiliyor. Bu bakımdan, başta edebiyat tarihi olmak üzere pek çok tarihin, tarihlerin konusu olduğu için Halide Edib olayının –yöntembilimsel terminolojiye başvurarak söyleyecek olursak– “kritik vaka örneği” niteliğinde olduğunu düşünüyorum.

Yukarıdaki fotoğraflara düşülen notları, birer “metin” olarak nasıl okuyacağımızı ve yorumlayacağımızı sorularıyla işe koyulabiliriz. Her ikisi de birer tarihsel aktör olan bu kimselerin Halide Edib’e ithafen yazdıkları; sadece altlarında bulunan imzalardan, imza tarihlerinden ibaret övgü dolu sözler toplamı mıdır? Bu bakımdan fotoğraflar, yalnızca Halide Edib ve ilgili kişilerin tanışıklıklarını tanımlayan ya da birtakım tarihsel ve biyografik malumatımızı perçinleyen kuru birer “belge”den mi ibarettir? Sadece “oldukları gibi” mi okunmalıdır bunlar? Bu okumanın içine, yorum da dâhil edilemez mi veya nasıl dâhil edilmeli? Vakanın merkezindeki özne bir “edebî kişilik” olduğu için burada öncelikle edebiyat eleştirisini yardıma çağırarak Gérard Genette’in sistematize ettiği yan-metin⁸ (paratekst) kavramından yararlanabileceğimizi ve yan-metinlerin sınırlarını da genişleterek özel bir arşiv türü olan edebiyat arşivlerindeki belgelerin yorumlanmasında verimli bir teorik zemin elde edebileceğimizi düşünüyorum. Genette’in teorisi bağlamında bakacak olursak bir yazarın arşivinde bulunan müsveddeler, eser hakkındaki mektuplaşmalar, editoryal belgeler, çeşitli türdeki “müteferrik evrak”, vb. malzeme zaten bir yan-metin çeşidi olarak epitekst⁹ niteliğindedir. Bu noktada, yukarıdaki fotoğraflarda yer alan türdeki metinlerin de yan-metin şemsiyesi altına alınması mümkündür.

Bu önerinin ardındaki gerekçelerimi ise şu şekilde özetleyebilirim: Yan-metin deyince anladığımız metinsel öğeler, Genette’in de çizdiği tablo uyarınca, eserin maddi formu olan matbu metinler merkeze alınarak tanımlanıyor. Dolayısıyla yan-metinler, belirli bir metnin yürüncesinde konumlanan ve birbirlerinin çekim alanında yer alan unsurlardır. Böylece varlıkları, ana-metin varlığına bağlı olarak anlaşılmalıdır. Peki, ne işe yarar yan-metinler ve neden önemlidir? Richard Macksey’nin

altını çizdiği gibi yan-metinler “liminal aygıtlar”¹⁰ olarak yayıncılığın dünyası ile metnin dünyası arasında aracılık yaparlar.¹¹ “Eşik” benzetmesi kullanılır, çünkü Genette’in işaret ettiği üzere bu öğeler ana metnin ne tam içinde ne de dışında sayılabilirler; tam anlamıyla metnin eşliğinde konumlanırlar. Diğer yandan yan-metinler, metnin alımlanma sürecini de çokça etkileyen unsurlardır. Kimi zaman yayıncılık sektörünün motivasyonlarıyla kimi zaman da kamusal, politik ve ideolojik amaçlarla tasarlanabilirler. Kubilay Aktulum, “okur büyük ölçüde yan-metine bağlı kalır. Yan-metin, okurun ilgisini çektiği gibi okumasını da bir ölçüde yönlendirir.”¹² diyerek bu öğelerin stratejik/işlevsel önemini tespit eder. Özetle, yan-metinler, edebi olanın toplumsal sistem içerisindeki, kamusal dolaşım alanındaki okunma ve yorumlanma süreçlerini biçimlendiren veya bu süreçleri tarihsel-sosyolojik olarak anlamlandırmamız için kilit işlevler üstlenen yani arkeolojik değer taşıyan öğelerdir. Bir başka ifadeyle, yan-metinler üzerinden hem metnin nasıl okunması gerektiğine dair yapılan birtakım telkinleri çözümleyebilir hem de ilgili metnin belirli bir tarihsellik içerisinde nasıl alımlandığını... Sonuç olarak, benzetme yoluyla söyleyecek olursak, yan-metinler ana metnin alımlanmasında hangi istikametten ilerleneceğini bildirmek üzere konulmuş işaret levhaları gibidir.

Yukarıdaki fotoğraflara düşülen notların da bu bakımdan benzer bir işlev üstlendikleri ilk bakışta sezilir: Hamdullah Suphi’nin notunda kişisel ifadeler (“Çok aziz ve asil arkadaşım; sadık dost”); kamusal ifadeler (“milletinin en ilâhi kuvveti”) eşlik eder. Diğerinde ise salt kamusal nitelere rastlarız (“milletin büyük anası, edib hanımı”). Halide Edib’in herhangi bir özgül eserinin matbu formu üzerinde, mesela bir romanının arka kapağında peritekst olarak veya bir gazetede epitekst olarak yer alsalar yadırgamayacağımız türden ifadelerdir bunlar. Daha önemlisi, demin işaret ettiğimiz türde bir işlev üstlenirler: Edebi olanla toplumsal/kamusal olan arasında rabıtalılar, etkileşimler; alımlama ve yorumlama pratikleri hakkında bize somut fikirler sunarlar. Bugün hayatımızdan çıkmış olsa da kişiler arasında birbirleri için fotoğraf imzalama pratiğine o günlerde sıkça rastlanırdı. Halide Edib’e imzalanan fotoğraflarda gördüğümüz yazılı iletişim biçimi ise kişisel olduğu kadar kamusal niteliktedir. Netice itibarıyla; bu arşiv belgelerindeki metinlerin bildiğimiz anlamda yan-metinlerden tek farkı, bu notların yazarın belirli bir eserine değil de biyografisine düşülmüş olmalarıdır. Ancak biyografisine düşülen notların, zımnen ya da doğrudan bütün bir külliyatına düşülen notlar olarak

8. Yan-metin (paratekst) kavramı hakkında bkz. Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (2. Basım), İngilizceye çev. Jean E. Lewin (UK: Cambridge University Press, 2001); Kubilay Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler* (Ankara: Öteki Yayınevi, 2000).

9. Genette yan-metinleri (paratekst), kabaca peritekst ve epitekst olarak iki alt başlıkta tasnif eder. bkz. Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*.

10. Richard Macksey, “Foreword,” Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation* içinde, İngilizceye çev. Jean E. Lewin (UK: Cambridge University Press, 2001), VII.

11. Macksey, “Foreword,” XVII.

12. Aktulum, *Metinlerarası İlişkiler*, 86.

değerlendirilmeleri gerekir. Daha açık ve somut ifadesiyle, tek bir esere değil bütün eserlerine düşülmüş notlar olarak görünürler. Notlardaki bazı kodlamaları tarihselleştirmek suretiyle deşifresini yaptığımız takdirde bu hususun daha da somutlaşacağını, böylece mesela Abdülhak Hâmid'e sadece "deha" denilirken Halide Edib'e niçin bunun yerine annelik atfedildiğinin somutlaşacağını düşünüyorum.

Bugün edebiyat dediğimizde binlerce yıllık bir insani uğraştan söz etmiş oluyoruz ancak bu uğraşı tanımlamak üzere kullandığımız kavramın, yani "edebiyat" kavramının şimdiki semantik içeriğine kavuşması aslında o kadar da eski değil.¹³ Mesela Rezaizade Mahmut Ekrem, *Talim-i Edebiyat*'ta, "edebiyat" kavramının son beş-on yıldan beri "zebanzed" olduğunu, yani yaygınlaşıp çokça kullanılmaya başladığını vurgulayarak 19. yüzyılın ikinci yarısını işaret eder.¹⁴ Faik Reşad da 20. yüzyıl başlarında yazdığı *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*'de, "edebiyat ve edib tabirlerinin şüyuyla [yayılmalarıyla] beraber ikincisinin zamanımızda delâlet ettiği manada isti'mali [kullanımı] hemen kırk, kırk beş senelik bir şeydir."¹⁵ diyerek kendinden öncekileri teyit eder. Daha önceleri ise şiir ve inşa ile şair ve münşi [nesir ve inşa yazarı] kavramları kullanılmaktaydı. Batı dillerindeki literature/littérature kavramının tam olarak bugünkü anlamıyla edebiyata özgülenmesi de çok uzak bir tarihi değil, son birkaç yüzyılı işaret eder. Bu ayrıntı şu bakımdan bizi ilgilendiriyor: Söz konusu uğraşın edebiyat olarak tanımlanmaya başlamasıyla birlikte, "edebiyat nedir" ve "edib kimdir" sorularının cevaplanması da kaçınılmaz hale gelmişti. Bu sebeple günümüzde de hâlâ yürürlükte olan birçok edebiyat tanımının ya da tarifinin 19. yüzyıldan itibaren dolaşıma girdiğini söyleyebiliriz. Kavramın ortaya çıkışıyla, tanımlama ihtiyaçları da baş göstermişti. Bu tanımların çoğunda karşılaştığımız ortak payda ise edebiyatın modern anlamdaki ulus düşüncesiyle sıkı sıkıya irtibatlandırılması, bu doğrultuda o sanatı icra eden "edib" in de ulusal gurur kaynağı olarak "deha" makamında konumlandırılmasıdır. Sözü geçen anlayışı bütün nüanslarıyla yansıtan karakteristik bir örnek olarak Mizancı Murat'ın edebiyat tanımına bakabiliriz:

Edebiyat, bir kavmin tercüme-i ahvâli ve hayat-ı maneviyesidir. Elde mazbut [yazılı, kayıtlı] edebiyat varsa, sahibi bulunan kavim üç bin sene mukaddem [önce] yeryüzünden kaybolmuş olsa bile, hâl ve şanını lâıy-

kıyla tavsif [niteleme] için izhar-ı acz etmeyiz [zorluk çekmeyiz]. Edebiyata malik olmayan yahut edebiyatı mazbut bulunmayan bir cemiyet el'an hayatta bulunsa bile, yine mahiyeti tamamıyla anlaşılabilir.¹⁶

Bilindiği üzere, yukarıda geçen tercüme-i hâl/ahvâl kavramı, bu satırların kaydedildiği dönemde ve öncesinde "biyografi" anlamında kullanılıyordu. Dolayısıyla, Mizancı Murat'ın tanımını günümüze aktarırsak "edebiyat bir ulusun biyografisidir" gibi bir tanımla baş başa kalıyoruz. Türkçedeki ilk edebiyat tarihinin yazarı olarak kabul edilen Abdulhalim Memduh da böyle bir perspektiften hareketle, edebiyat tarihi için "tarihin tarihi"¹⁷ biçiminde bir tanım ortaya koymuştu. Çünkü ona göre, edebiyat zaten bir tür tarihti, bir tür ulusal biyografi manzumesiydi, Mizancı Murat'ın işaret ettiği gibi.

Edebiyatın bu şekilde hâlelendirildiği süreçle eşzamanlı olarak Alman Romantizminin ve Kant sonrası estetik düşüncesinin deha fikri de hızlıca benimsenip işlevselleştirilmekteydi. Bu anlayışa göre sanatçı/edebiyatçı artık ilahi bir kudrete sahip bir deha olarak değerlendirilecekti, ki bu da oldukça modern bir tavidir: Hüner ve hüner-ver kavramları yerlerini deha ve dahiye bırakıyordu. Yine modern bir disiplin olan edebiyat tarihinin bir tür ulusal dehalar panteonu olarak tasarlanması da bu açıdan tesadüfi değildir. Abdülhak Hâmid'in ölümünün ardından yurt çapında düzenlenen anma törenleri etrafında oluşan gündemde kendisinin sıkça Shakespeare ve Victor Hugo'yla kıyaslanması, onlardan daha büyük bir dehaya sahip olduğunu ispatlama çabasında ki söylemler¹⁸ böylesi bir tarihsel bağlamın ürünüydü: Yakın zamana dek "yazı işçileri"¹⁹ olan kalemler, modern zamanların aziz ve azizelerine dönüşüyordu. Geriye dönüp, imzalı fotoğraflardaki "milletinin en ilahi kuvveti" ve "milletinin anası, edib hanımı" ifadelerini hatırlarsak, sanırım işaret ettiğim tarihsel bağlam daha da somutlaşacaktır. Üstelik, bu notlar, her anlamda ilgili dönemin hâkim retorikleriyle mutabakat içindedir: Abdül-

13. Bu kısımda "edebiyat" ve "edib" kavramlarının tarihsel semantiği hakkında sunduğum çıkarımlar, halihazırda üzerinde çalıştığım kitap taslağına dayanmaktadır.

14. Rezaizade Mahmut Ekrem, *Talim-i Edebiyat* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1299 [1882]).

15. Faik Reşad, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (İstanbul: Zarfet Matbaası, 1329), 7-8.

16. Mizancı Murat, "Üdebâmızın Numune-i İmtisalleri – Usul-i Tenkid: Mukaddime," *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 4 / Eser Tanıtma ve Önsözler* (1860-1923), haz. İnci Enginün, Zeynep Kerman (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 51.

17. Abdulhalim Memduh edebiyatı ve edebiyat tarihini şöyle tarif etmişti: "[A]sâr-ı edebiye bir kavmin birer tarih-i insaniyetidir ki müessirleri itibariyle ben o tarihin tarihini yazmak fikrine düştüm." *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (İstanbul: Ohannes Ferid, 1888), 5-6.

18. Ayrıntılar için bkz. Şerif Eskin, "Sevgili Ölümüz: Abdülhak Hâmid'in Ardından Halkevlerinde Düzenlenen Anma Törenleri ve Bir Ulusal Mit Yaratım Süreci," *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy. 10 (Aralık 2017): 135-69.

19. Robinson Crusoe'nun yazarı Daniel Defoe 1725'te, yazı işlerinin İngiliz ekonomisinin önemli bir ticaret koluna dönüştüğünü, kitapçıların birer usta imalatçı yahut işveren, yazarların da bu işverenler tarafından istihdam edilen işçiler konumunda olduklarını yazmıştı. Bkz. William Lee, *Daniel Defoe: His Life and Recently Discovered Writings* 3 (Londra: J. C. Hotten: 1869), 410.

hak Hâmid'e mesela "milletinin babası" olarak bir görev biçilmez; o daha ziyade "edebiyat babası" olarak nitelenir: Arif Nihat Asya, onun ardından Adana Halkevi'nde yaptığı konuşmada, eserlerini "bir edebiyat babasından kalma kırk yadigâr" olarak vasıflandırmıştı.²⁰ Halide Edib ise bir şekilde kadına atfedilen toplumsal rolden (annelik) kaçınmaz. Biri milletin annesi, diğeri sanatın babası olarak konumlandırılır.

Toparlayacak olursak; bu kısımda yürüttüğüm tartışmada Halide Edib arşivindeki belgelerde yer alan notların hem işlevleri hem de taşıyıcılığını üstlendikleri mesajların bağlamı bakımından birer yan-metin olarak okunabileceklerini, böylelikle arşiv malzemelerinin donuk belgeler olmaktan çıkarılıp hermenötik faaliyetin konusu edilebileceğini vurgulamaya çalıştım. Buradan ulaşmak istediğim sonuçlardan biri de edebiyat arşivlerinin özel bir tür arşiv olarak değerlendirilmesi gerektiği: Sonuç bölümünde bu konuya tekrar döneceğim. Bu kısımda koyulaştırmaya çalıştığım bir diğer husus da, arşivlerin bize bilhassa yazarların farklı portrelerini sunabilme imkânı vermesidir. Nitekim beri tarafta bir azize mertebesinde "ulusun annesi" olan, eserlerini basmak üzere yayıncıların kapısını çaldığı Halide Edib'i; öte tarafta ise dünya edebiyat kamusunda yer edinmek için maddi ve manevi külfetlere katlanmak zorunda kalan, yayıncısının kapısını aşındıran Halide Edib'i gördük.

Halide Edib'in Kişisel Arşivinde Neler Yok?

Vefatının ardından Halide Edib'in kişisel arşivi, yakınları tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağışlandı. Bugün hâlâ fakültede korunan arşiv üzerinde çalışmaya başladığımda ilk dikkatimi çeken şey, arşivdeki varlıklardan ziyade yokluklardı. Koleksiyonun içeriği, Halide Edib gibi bir isme göre oldukça cılızdı. Toplamda iki klasöre sığan bu belgelerin önemli bir kısmı ise ona gönderilen davetiyelerden, tebrik kartlarından ve yönetmelikler, eğitim sistemi hakkında raporlar, eşi Adnan Adıvar'a ait evrak gibi doğrudan kendisiyle ilgili olmayan bazı belgelerden oluşuyor. Bunları çıkarınca da geriye Halide Edib'in yazarlığıyla alakalı çok fazla belge kalmadığını söyleyebiliriz. Hele ki hayatı boyunca yazıyla uğraşan biri için bu yekûn şaşkırtıcı diyebiliriz. Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kemal Tahir gibi muadil isimlerden, yaklaşık olarak aynı dönemlerde yaşamış figürlerden geriye kalan kişisel dosyalarda on binlerce sayfayı bulan belgelerden söz edebiliyoruz. Hatta İngiltere'deki Allen & Unwin şirket dosyaları ile Ahmed Nuri'nin İsveç arşivlerinde tespit

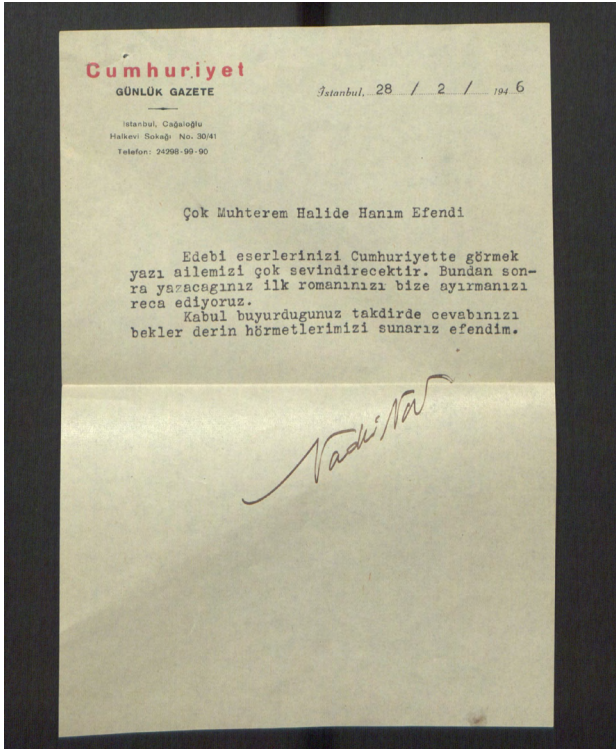
ettiği kıymetli evrak²¹ başta olmak üzere diğer koleksiyonlardaki belgelerin toplamı, hem nicel hem nitel bakımdan Halide Edib'in kişisel arşivindeki belgelerden çok daha fazlasını ifade ediyor. Dışarıdaki ayak izleri, içerideki ayak izlerinden daha fazla bir şeyler söylüyor bize. Ayrıca, mektuplarından hareketle varlığından haberdar olduğumuz kimi eser taslaklarının da akıbeti meçhul. Söz gelimi yukarıda bahsi geçen eserlerden *Sonsuz Panayır* ve *Âkile Hanım Sokağı*'nın İngilizce versiyonlarının varlığından eminiz, ancak nerede olduklarına dair herhangi bir kayda ulaşamıyor.

Halide Edib'in kişisel arşivinin bu derece kısıtlı olmasını acaba nasıl yorumlayabiliriz? Hayatı boyunca sık sık yer değiştirmek zorunda kalması, sabit bir yer edinmekte zorlanması bu husustaki başlıca etkenlerden olabilir. Öyle ki, henüz genç yaşlarında Salih Zeki'yle yaşadığı sorunlar, Suriye günleri, İstiklal Harbi için evini ve İstanbul'u terk etmesi, 1925'te bu defa Türkiye'yi terk etmek zorunda kalması, Avrupa'da yaşadığı zorlu hayat, seyahatleri, ardından tekrar ülkesine dönmesi ve döndükten sonra da bir süre hatırı sayılır bir hareketlilik içinde yaşamaması söz konusudur. Biyografisinin ana duvarlarına baktığımızda, hayatının genelinde bir yerlere yerleşmekte zorlandığını görüyoruz. Öte yandan, ömrünün önemli bir kısmı işgal, savaş, sürgün gibi büyük hadiselerle doluydu. Karşı karşıya kaldığı bu hadiselerin onu bir yok oluş fikriyle yüzleştirmiş olması da muhtemeldir. Birincil motivasyonun hayatta kalmak olduğu bir dönemde, kenarda bir şeyler biriktirme düşüncesi Halide Edib'den uzak kalmış olabilir.

Bu etkenler elbette kişisel bir arşivin oluşturulabilmesi için başlı başına bir engel olarak değerlendirilebilir. Nitekim birkaç istisnayı hariç tutarsak, 1939 öncesinden, yani Türkiye'ye nihai olarak dönüp hayatı nispeten düzene girdiği yılların öncesinden dışı dokunur bir belgeye rastlamayız. Diğer yandan, yazılı kültüre adanmış bir hayat olarak Halide Edib'in kişisel arşivinin bu derece kısıtlı, başka bazı muadil vakaları da akla getirebilir: Kimi kalem erbabının bilinçli olarak kendilerinden geriye pek bir şey kalmamasını istediklerini hatta ölümlerinden sonra dosyalarının imha edilmesini vasiyet ettiklerini biliyoruz. Buradan bakacak olursak, kimi kayıtların ardında kalmasını istemediği de akla gelebilir. Nihayetinde kendi biyografisinin kritik değerinin farkındadır ve bu sebeple bir gün birilerinin kişisel arşivini inceleyeceğini düşünmüş olabilir.

20. Eskin, "Sevgili Ölümümüz...", 153.

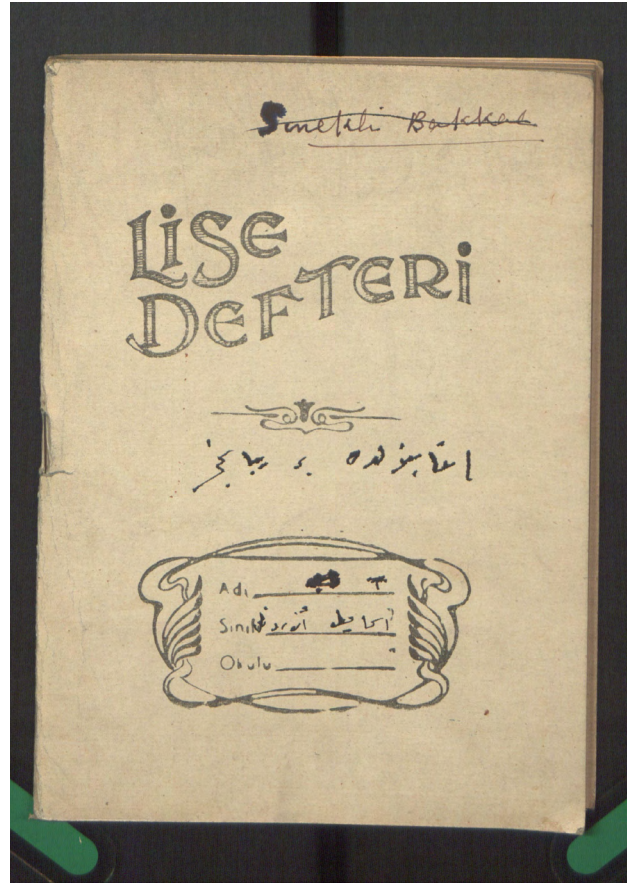
21. Ahmed Nuri, "Ateşten Gömlek'in İsveççe Çevirisinin (Eldskjortan) Tarihsel ve Edebî Bağlamı: Çeviri Stratejisi, Çevirmenle Halide Edib'in Mektuplaşmaları ve Romanın İsveç'te Alınması," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 64, sy. 1 (Nisan 2024): 117-56.

Nadir Nadi, Halide Edib'in dostları arasındaydı. Özellikle Türkiye'nin Bern Sözleşmesi'ne katılımı ve iç hukukta onunla uyumlu yeni bir telif hakları yasasının çıkarılması için yürütülen kampanyada dayanışma içindeydiler. Bilhassa Telif Haklarını Koruma Cemiyeti'nin kuruluşundan sonra 1948-1951 yılları arasında bu hususta örgütlü bir tavır sergilemişlerdi.

Tabii bütün bu ihtimallerin ötesinde, Halide Edib'in arşivleme konusunda genel bir dikkatsizliği ya da kayıtsızlığı da olabilir. Her yazardan aynı titizliği bekleyemeyiz elbette. Mesela, Adalet Ağaoğlu'nun arşivini titiz bir şekilde tasnif ederek kendi eliyle Boğaziçi Üniversitesi'ne bağışladığını biliyoruz. Bu tezat bir kuşak farkından mı ileri gelmektedir yoksa başka sebeplerden mi; nihai ve kesin bir yargıda bulunmak zor. Ancak kişisel izlenimlerim sonucu bende oluşan kanaat; Halide Edib'in geride bir şeyler bırakırken biraz seçici olduğu yönünde. Eğer arşivleme konusunda kayıtsızlığı söz konusu olsaydı, mesela ufak tefek reklam metinleri dâhil özellikle dış basında eserleri hakkında çıkan neredeyse her şeyi saklamış olmazdı. Zira İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki arşivin önemli bir bölümünü bu gazete kupürleri oluşturuyor. Türk basınından sakladığı ender gazete kupürleri ise Edebiyat Fakültesi'nde verdiği meşhur Shakespeare konferansının haberleri. Diğer kaynaklardan, çok sayıda kişiyle mektuplaştığını bildiğimiz Halide Edib'in kendi arşivinde ise çok az sayıda mektup mevcut. Kendi eserlerine dair müsveddeler de külliyatına kıyasla arşivde çok az bir yer işgal ediyor.²²

22. Bu müsveddeler üzerinde Dr. Berna Terzi-Eskin'le birlikte yürüttüğümüz çalışmalarımız devam etmektedir.

Halide Edib'in kişisel arşivindeki bir defterin kapağı. Üstte, önce *The Clown and His Daughter* başlığıyla İngilizce olarak yayımlanan meşhur romanı *Sinikli Bakka*'nın adı yazılıp sonra üstünün çizildiği görülüyor. Altta ise eski harflerle, son dönem eserlerinden birinin başlığı kaydedilmiş: *İstanbul'da Bir Yabancı*. Bu eseri, 1960'ta *Büyük Gazete*'de tefrika edilmiş ve böylece kalmıştı. Yakın zamanda Erol Gökşen tarafından hazırlanıp Can Yayınları etiketiyle kitap olarak okurla buluştu.

Vazifinin adı	Maaş	Ücret	Başladığı tarih	Ayrıldığı tarih	Ayrılmamasın sebebi	Yıl	Ay	Gün
Eski Darılmualimât "Pedagoji" muallimliği			1909	1911	Nakil			
İstanbul Kız İdadisi "Tarih ve malumatı medeniye hocası"			1911	1913	İstifa			
Kız Vakıf mektepleri umum Müfettişi	1000 krs.		1914	1916	İstifa			
Suriye Beirut şhas Kız lisesi Müdiriyesi ve "Ayntura" Dairesi-yi Eski, Şam ve İttihad-ı İptidai, orta mektepleri müdiresi ve Müdürü umumisi, 1916-1917.								
Suriye vilâyeti tarafından	5000 krs.		1916	1917	İstifa			
İstanbul Unas dairesi-yi umumî "Şarb Edebiyatı" profesörü	1500 krs.		1917	1918	İstiklâl mücadelesine iştirak.			

Yukarıdaki kesit, Halide Edib'in sicil dosyasının kendi kişisel arşivinde yer alan kopyasından. Halide Edib, 1939'da yurda döndükten sonra İstanbul Üniversitesi İngiliz Filolojisi'ne profesör olarak atanıp (1940) uzun yıllar bu göreve devam etmişti. Milli Mücadele dönemine kadar üstlendiği görevlerin sıralandığı bu cetvele göre Halide Edib'in Anadolu'ya geçmek üzere bıraktığı hocalık mesleğinde son görev yeri İstanbul Üniversitesi'ydü. Dolayısıyla 1940'taki atama, 1918'de bıraktığı yerden devam etmesi anlamına geliyor diyebiliriz.

Halide Edib'in kişisel arşivindeki az sayıdaki mektuptan biri, ileride Prof. Dr. Aydın Yalçın'la evlenerek daha çok Yalçın soyadıyla tanınacak olan Nilüfer Tuğrul tarafından kendisine yazılanı. Nilüfer Yalçın, İstanbul Üniversitesi'nde Halide Edib'in öğrencisi olmuştur. 1942'de başladığı lisans eğitimini tamamladıktan sonra yüksek lisansa devam etmek için Londra'ya giden Nilüfer Yalçın, akademidense gazetecilikte karar kıldı. BBC Türkçe sergisinde meslek hayatına atıldı. Allen & Unwin arşivindeki belgelerden anladığımız kadarıyla Nilüfer Yalçın, bir dönem adeta Halide Edib'in Londra'daki eli ayağı olmuştur. Aralarındaki sıcak ve samimi ilişkinin uzun süre devam ettiğini gözlemleyebiliyoruz.²³

Nilüfer Yalçın ismi 1950'lerden itibaren Türkiye'de duyulmaya başlanacaktı. O günlerin ünlü *Forum* dergisini, eşi Aydın Yalçın'la birlikte çıkardılar. Halide Edib ise 1950 seçimlerinde İzmir milletvekili olarak, Nilüfer Yalçın ve *Forum* çevresinin muhalefet ettiği Demokrat Parti'den Meclis'e girmişti. Ancak Halide Edib'in Demokrat Parti ve siyaset macerasının uzun sürmediğini biliyoruz.²⁴ Hoca ve öğrenci bu noktada karşıt cephele düşmüş de olabilirler. Sonraki yıllarda gazetecilik tarihinde iz bırakan isimler arasına katılacak olan Nilüfer Yalçın'ın 1947 tarihli mektubundan anlaşılan o ki, kendisi ilk başlarda İngiliz edebiyatı alanında bir akademisyen olmaya yetliydi. Halide Edib'e bu konudaki ayrıntılar hakkında danışmak üzere heyecanla yazmıştı. Bununla birlikte, Mina Urgan'ın kendisini şu sözlerle gazeteciliğe yönlendirdiği aktarılmakta: "Edebiyat falan diyorsun ama sen bu işi bırak, yapamazsın. Meselelerin içine o kadar güzel giriyorsun ki, bu yetenek ancak gazetecide olur. Bütün enerjini gazetecilik üzerine yoğunlaştır. Eminim ki sen Türkiye'nin en iyi kadın gazetecisi olacaksın. Bu devirde lisan bilen kadın da parmakla gösteriliyor zaten."²⁵ Anlaşılan o ki bugünkü adıyla İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün bu ilk hocaları, Nilüfer Yalçın'ın kariyerini geliştirmesinde etkili olmuştur.

Halide Edib'in kişisel arşivinde muhafaza ettiği ender mektuplardan biri olması ve de Nilüfer Yalçın hakkında kaynak değeri taşıması itibarıyla söz konusu el yazısı mektubun tam içeriğini aşağıda aktarıyorum.²⁶ Nilüfer Yalçın'ın bu mektubu, Halide Edib'in üniversite hocası

kimliği hakkında da bir miktar fikir edinmemize yardımcı olabilir. Aşağıdaki satırlar, bir öğrencinin hocasına duyduğu güveni ve kritik bir karar almak üzereyken hocasının fikrini almaktaki ısrarını yansıtır:

4. Belford Place
London W.C.I.
Oct. 12, 1947.

Çok sevgili ve aziz hocam,

Hepimizi endişe ve üzüntü içinde bırakan rahatsızlığınız Londra'ya gelirken sizi görmeme mani olmuştur. Uzun sürecek bir ayrılıktan önce gerek nasihatlarınızdan istifade edemediğim ve gerekse elinizi öperek geçmiş olsun diyemediğim için çok müteessirim. Sıhhat haberinizi almak üzere mektup yazdığım kimselerden henüz cevap gelmemesi beni büsbütün merakla sevk etti ve esasen mektep vaziyetinin de teleyyün etmesiyle [yumuşamasıyla] evvelce verdiğim sözü tutarak size yazmağa karar verdim. Ümit ederim ki nekahet devresinin kıymetli saatlerinde sizi lüzumundan fazla işgal ederek yormuş olmam. Fakat bize en müşkül dakikalarınızda esirgelediğiniz fehm [anlayış] ve nasihatlerinize vatandan ve sevdiklerinden uzak tek başına kalmış bir insan şifatile herkesten daha fazla muhtaç olduğumu muhakkak takdir edersiniz.

İtiraf ederim ki bu memleketi umduğumdan çok daha başka buldum ve benim için yepyeni ufuklar ve manalar taşıyan bir diyarı tanımak meselesini etüde etmekle bahtiyarım. Şimdilik Londra ve sekencesi hakkındaki intibalarımı başka bir mektuba bırakıyorum ve asıl mesele olan tahsile geçiyorum.

Mektep ayın 9'unda açıldı, fakat daha önce British Council'in bize 'Adviser' olarak tayin ettiği zata niyetimin iki sene kalarak M.A. derecesini almak olduğunu anlattım. Tabiatile ikinci seneyi şimdiden garanti edemeyeceklerini ve benim 'Research' yapmamı daha münasip gördüğünü söylediyse de ben dinlemedim ve üniversite açılmazdan birkaç gün önce 'Vacation'dan dönen profesörle konuştum. Bilhassa drama ile meşgul olan Prof. Ellis-Fermor ve daha sonra görüştüğüm linguistic profesörlerinin sözlerinden çıkan netice şu oldu: Vakıya ben edebiyat bilgisi bakımından M.A. derecesini almak salahiyetini haizsem de lisaniyat ve classical language bakımından Londra üniversitesi B.A. Honours imtihanını vermiş talebelerden daha zayıfım. Binaenaleyh bu sene bu imtihanı vermem lazım geliyor. Bunun için Greek ve üç senelik üniversite linguistic derslerini bir sene zarfında almak icap ediyor. Bundan başka da ayrıca M.A. dersleri olan yüksek Old ve Middle English derslerine, edebiyat derslerine ve bir de research ve tezime devam etmem

23. Ayrıntılar için bkz. Şerif Eskin, "Türkiye'nin Bern Sözleşmesi'ne Katılım Sürecinde Telif Haklarını Koruma Cemiyeti ve Halide Edib Adıvar," *Amme İdaresi Dergisi* 55, sy. 3 (2022): 59-87; Ayrıca bkz. Şerif Eskin, "Dünyaya Yol Almak: Halide Edib'in Yazarlık Tecrübesine Dair Yeni Bulgular ve Edebiyat Sosyolojisi Perspektifinden Bir İnceleme," 790.

24. Ayrıntılar için bkz. İpek Çalışlar, *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın*.

25. Azer Bortaçına, "Yalçın Bir Gazeteci," *Bianet*. Çevrimiçi: <https://bianet.org/yazi/yalcin-bir-gazeteci-130844>. Erişim tarihi: 30.11.2024.

26. El yazısı mektup deşifre edilirken imlâsı olduğu gibi aktarıldı.

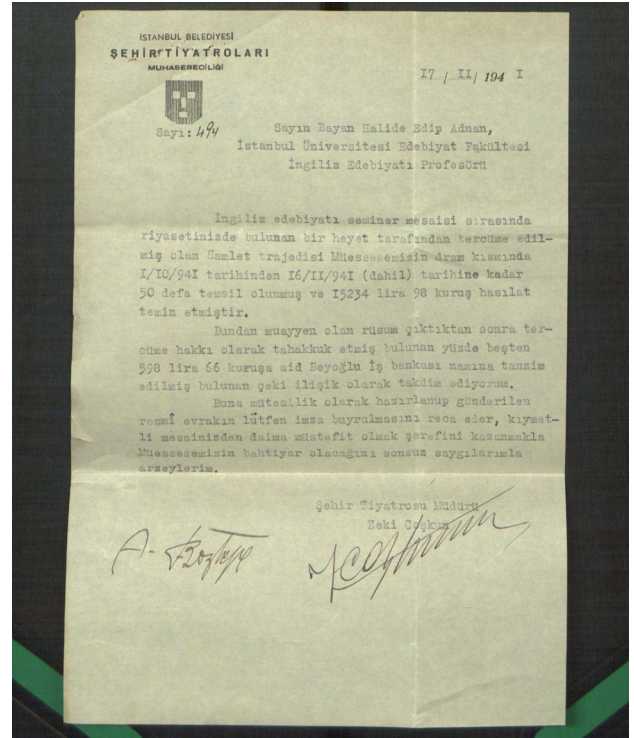
şartı var. Tabiatile hocalardan hiçbiri bunu makul görmediler ve Greek, Old English gibi şeyler üzerinde kaybedeceğim muazzam vakitte kendi research vazifem için çok faydalı çalışma ve okumalar yapabileceğimi ve bana esasen faydası olmayacak şeyleri öğrenmek yolunda harcaacağım enerji ve emeğin tam randıman vermeyeceğini, zira Londra üniversitesinde çok mühim sayılan lisaniyatın bütün vaktimi işgal edeceğini tekrar tekrar söylediler. Fakat ben çok çalışmaya karar vermiş ve bir derece almağı aklıma koymuş olduğum için fikrimden dönmedim. Bunun üzerine bu hafta beni imtihan ederek Old ve Middle English bilgimi ölçmeği teklif ettiler, tabii kabul ettim. Şimdi eskiden öğrendiğim şeyleri yeniden çalışıyor ve bir taraftan da bu meseleyi etraflıca düşünüyorum. Ve görüyorum ki hakikaten ben bu iki senemi Elizabethan Drama üzerinde araştırma ve okumağa hasretsem ve bir taraftan da İngiltere'deki edebi cereyanlardan tetkik etsem, kendi sahamda daha salahiyet sahibi olarak yetişecek ve ilerde okuyacağım mevzuu daha etraflıca bileceğim.

Prof. Ellis-Fermor'un teklifi Marlowe's Imagery mevzuu ile bir tezdi. Şayet bunu mukayeseli bir etüd halinde iki senenin sonunda bir tez şeklinde hazırlar ve dönersem, doktora imtihanında hak kazanmış olurum zannındayım. Halbuki M.A. derecesi bizim üniversitede tanınmadığı için yeniden doktora yapmam icap edecek; bundan başka da ilerdeki çalışmalarına pek mühim tesiri olmayacak bir takım malumatı elde etmek mecburiyetile Londra'da bir hayli emek ve zaman sarf edeceğim. Bütün bu mahzurları ve M.A. derecesine sahip olmanın avantajlarını birkaç gündür kafamda iyice tarttım ve neticede kendi mevzuumda yapacağım etraflı tetkik ve bana edebi malumat bakımından faydalı olacak kurslara devam etme planı galebe çaldı.

Hocam, ne müşkül ve mesuliyetli bir karar vermek mecburiyetinde olduğumu ve fikrine güvenilir bir kimsenin yokluğunu nasıl hissettiğimi tahmin edemezsiniz. Çok rica ederim bu mesele hakkındaki fikir ve kanaatinizi bana bildiriniz; bana cevap vermek lütfunda bulunacağınıza eminim.

Sıhhat ve afiyetinizi diler, ellerinizden saygı ile öperim. Doktor Adnan beye bilhassa hürmetlerimi söylemenizi rica ederim.

Talebeniz Nilüfer Tuğrul

İSTANBUL BELEDİYESİ ŞEHİR TİYATROLARI MÜHASEBESİ		17.11.1941	
Sayın Sayın Halide Edib Adnan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı Profesörü			
İngiliz edebiyata seminer mesaisi sırasında ziyasetinde bulunan bir heyet tarafından tercüme edilmiş olan Hamlet trajedisi Müessesemizin dram kısmında 1/10/1941 tarihinden 16/11/1941 (dahil) tarihine kadar 50 defa temsil olunmuş ve 15234 lira 98 kuruş hasılat temin etmiştir.			
Bundan muayyen olan rüsum çıktıktan sonra tercüme hakkı olarak tahakkuk etmiş bulunan yüzde beşten 598 lira 66 kuruşa aid Beyoğlu İş Bankası namına tamsis edilmiş bulunan çeki ilâhik olarak taksit ediyorum.			
Buna müteallik olarak hazırlanmış gönderilen ruhsat evrakına lütfen imza buyrulmasını rica eder, ziyasetli mesaisinden daima istifade etmek şerefini kazanmakla Müessesemizin hâkimiyyatı olacağını sonuna saygılarımla arz ederim.			
Şehir Tiyatrosu Müdürü Zeki Coşkun			
A. Edib			

İSTANBUL BELEDİYESİ ŞEHİR TİYATROLARI MÜHASEBESİ		Şehir Tiyatrolarında temsil edilen eserlere aid bazı istatistikî malumat	
Eserin adı	HAMLET		
Eseri yazanın adı	W.Shakespeare		
Adapta, tercüme veya telif	Tercüme		
Adapta veya tercüme edenin adı	İstanbul Üniversitesi İngiliz Edebiyatı Şubesi		
Kap perde olduğu	Trafiki 5 perde		
İki temsil tarihi	1.10.1941		
Kap için temin olunduğu	40 umum	2.15.14 İstanbul Şehir Tiyatrosu	İstanbul Belediyesi
	41	Kişi	
	6092 umum	400 Üniversite talabesi	
Kap kişi	Koluk birim	3751 umum	
taraflardan	Folklor birim	178 Üniversite talabesi	
seyredildiği	Sahne "	507 umum	
	Sandalye "	216 Üniversite "	
	Sandalye "	446 umum	
	Galeri	580 Üniversite "	
		661 umum	
		590 Üniversite "	
Kap lira hasılatı geldiği	YAKIN	20347.	
		15.234 lira 98 kuruş	
Yazına kap lira verildiği		598 lira 66 kuruş	

Öğrencilerinin aktardığı üzere Halide Edib, İngiliz edebiyatından tercüme yapmak için kendilerini teşvik ediyor, lisans programındaki seminerler buna ayrılıyordu (bkz. Çalışlar, *Halide Edib*) Yukarıdaki belgeler, kolektif bir çalışmayla yapılan *Hamlet* tercümesinin 1941'de İstanbul Şehir Tiyatroları tarafından sahnelendiğini gösteriyor. Oyunun 48 defa genel izleyici için, 2 defa da üniversite öğrencilerine yönelik toplam 50 kez sahnelendiği görülüyor. Yukarıda verilen rakamlara göre her temsilin ortalama 567 kişi tarafından izlendiği anlaşılıyor. O günkü üniversite/öğrenci sayısının bugüne göre ne denli az olduğunu hesaba katarsak, yukarıdaki rakamlardan hareketle İstanbul'daki toplam üniversite öğrenci kitlesinin büyük kısmının oyunu izlediğini söyleyebiliriz. 1941'de, Halide Edib ve Vahit Turhan imzasıyla *Hamlet: Danimarka Prensi* başlıklı bir kitap İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Neşriyatıncı yayınlamıştı. Söz konusu tercümenin, seminer çalışmalarına dayandığı anlaşılıyor.

Sonuç Yerine:

Özel Uzmanlık Alanı Olarak Edebiyat Arşivciliği İçin Çağrı

Edebiyat arşivleri üzerinde çalışanların, kalem erbabından geriye kalan belgelerin peşine düşen araştırmacıların kaçınılmaz olarak kulak misafiri oldukları, yüzleştikleri ya da bir şekilde aşına oldukları mâhut hikâyeler vardır: Kimi arşivlik malzemenin, terekelerin, kıymetli evrakın telef olma hikâyeleri... Bunlara, telef olmayıp hayatta kalan arşivlerin haraç-meizat satılması, bütün halinde bir anlam ifade eden evrakın dağılarak neredeyse işlevsiz hâle gelmesi gibi vakaları da ekleyebiliriz. Yine sıkça duyduğumuz hadiselerden olarak; eski kâğıt alıcılarına satılan kilolarca mektuplar, müsveddeler, günlükler ve çeşit çeşit evrak... Bugün hangi edebiyat ders kitabına elimizi atsak karşımıza çıkacak derecede adından söz ettirmiş kimi kalemlerin, varlığından emin olduğumuz ama ulaşamadığımız ya da yararlanamadığımız evrakından da bahsetmek gerekir. Bu yazıda, herhangi bir polemige sebebiyet vermemek için kişi ve kurum ismi zikretmemeye özen gösteriyorum. Daha ziyade, kendi gözlemlerimden ve Halide Edib örneğinden hareketle, bu gibi durumları bertaraf etmek üzere neler yapılabileceği noktasında birkaç önerimi sunmaya çalışacağım. Şöyle ki Halide Edib hakkında son dönemlerde edindiğimiz malumatın önemli bir kısmını, onun Londra'daki yayıncısı Allen & Unwin'in arşivini muhafaza eden, University of Reading çatısı altındaki Britanya Matbuat ve Yayıncılık Arşivi'ne²⁷ (Archive of British Printing and Publishing) borçluyuz. Ayrıca, Ahmed Nuri'nin titizlikle irdelediği İsveç arşivlerine. Britanya Matbuat ve Yayıncılık Arşivi, hem paha biçilmez koleksiyonlarının oluşum hikâyesiyle hem de hâlihazırda yürüttükleri kataloglama çalışmalarıyla ilham verici bir model olarak karşımızda duruyor. Bu gibi girişimlerden öğreneceğimiz çok şey olabilir. Halide Edib gibi Türkiye tarihine mâl olmuş bir kalem hakkında, yurt çapında bulamadığımız çeşitlilikte evraka bu arşivde ulaşabiliyor olmamız, üzerine düşünmeye değer. Halide Edib örneği, koruma bilincinin önemini de somutluyor: Onun kişisel eşyalarını ve evrakını, çalıştığı üniversiteye bağışlayarak ulaşılabilir kılan aile fertlerine şükran borçluyuz.

Diğer yandan, son yıllarda edebiyat arşivlerinin özel bir arşiv türü olarak kendine has doğası doğrultusunda değerlendirilmesi gerektiğine dair önemli bir eğilim ve akademik gündem oluştu. Britanya ve İrlanda menşeli bir grup uzmanın inisiyatifiyle 2005'te kurulan The

Group for Literary Archives and Manuscripts²⁸ (GLAM) bu bakımdan ilham verici bir model sunuyor. GLAM öncülüğünde yürütülen çalışmalar sonucunda, edebiyat arşivlerinin oluşturulmasından hangi tür materyalin nasıl muhafaza edilip kataloglanacağına dek her konuda zengin bir bilgi birikimi vücut buldu. 2010'da kurulan GLAMNA (The Group for Literary Archives and Manuscripts – North America) ise Kuzey Amerika merkezli bir edebiyat arşivleri inisiyatifi.²⁹ Her iki topluluğun dikkatleri bugün edebiyat arşivciliğinde belirli bir ilerleme kaydedilmesini sağladı.

Arşivler söz konusu olunca meseleler elbette koruma kültürü ve yararlandırma tekniklerinden ibaret kalmıyor. Telif hakları, kişisel veri, mahremiyet gibi hassas konularda da bir mutabakatın sağlanması başlıca gerekliliklerden. Bu sebeple, hızlı yol almak adına mevcut modellerden ne ölçüde istifade edilebileceği üzerinde düşünerek işe koyulabiliriz. Daha önemlisi, bu konuda henüz bir vizyon belgesi veya eylem planına sahip değiliz. Yeni arşivlerin oluşturulması bir kenara, var olan arşivlerin fiziksel koşulları dahi bu hususta harekete geçmemiz için başlı başına bir sebep teşkil ediyor.

Bu yazının mecrası ve bağlamı dolayısıyla, kadın yazarlık alanı için arşivlerin ayrı bir önem taşıdığına da altını çizerek bitirmek istiyorum: Zira kadın yazarlar dediğimizde, uzun süre kamusal mecralarda görünürlük problemi yaşamış, edebiyat kanonunun çeperlerine dışlanmış kalem erbabından bahsetmiş oluyoruz. Dolayısıyla haklarında bilgi edinmek için kaynaklarımız oldukça kısıtlı. Bu alanda çalışan meslektaşların da gözlemleri; söz konusu eksiklikleri, yetersizlikleri doğruluyor. Kaynakların dağılımındaki bu eşitsizliği bertaraf etmenin yollarından birinin yazar arşivlerinden geçtiğini, farklı vakalar aracılığıyla tecrübe ediyoruz.

Kaynakça

- Abdulhalim Memduh. *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*. İstanbul: Ohannes Ferid, 1888.
- Aktulum, Kubilay. *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi, 2000.
- Bortaçına, Âzer. "Yalçın Bir Gazeteci", *Bianet*. Çevrimiçi: <https://bianet.org/yazi/yalcin-bir-gazeteci-130844>. Erişim tarihi: 30.11.2024.
- Çalışlar, İpek. *Halide Edib: Biyografisine Sığmayan Kadın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.
- Eskin, Şerif. "Sevgili Ölümüz: Abdülhak Hâmid'in Ardından Halkevlerinde Düzenlenen Anma Törenleri ve Bir Ulusal Mit Yaratım Süreci." *FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy. 10 (Aralık 2017): 135-69.

27. Söz konusu arşiv hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://collections.reading.ac.uk/special-collections/collection-overview/archive-of-british-printing-and-publishing/>

28. Topluluğun web sayfası için bkz. <http://glam-archives.org.uk/>

29. Topluluğun web sayfası için bkz. <https://glamna.org/>

- Eskin, Şerif. "Dünyaya Yol Almak: Halide Edib'in Yazarlık Tecrübesine Dair Yeni Bulgular ve Edebiyat Sosyolojisi Perspektifinden Bir İnceleme." *Türkiyat Mecmuası* 33, sy. 2 (Aralık 2023): 781-813. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1348750>
- Eskin, Şerif. "Türkiye'nin Bern Sözleşmesi'ne Katılım Sürecinde Telif Haklarını Koruma Cemiyeti ve Halide Edib Adivar." *Amme İdaresi Dergisi* 55, sy. 3 (2022): 59-87
- Genette, Gérard. *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (2. Baskım). İngilizceye çev. Jean E. Lewin. UK: Cambridge University Press, 2001.
- Halide Edib Adivar Özel Dermesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Demirbaş Numaraları: H.E.A. 477; H.E.A. 478.
- Kırmızı, Abdulhamit. "Biyografi." *Tarih İçin Metodoloji* içinde, ed. Ahmet Şimşek. Ankara: Pegem Akademi, 2015.
- Lee, William. *Daniel Defoe: His Life and Recently Discovered Writings* 3. Londra: J. C. Hotten: 1869.
- Macksey, Richard. "Foreword." Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation* içinde, İngilizceye çev. Jean E. Lewin. UK: Cambridge University Press, 2001.
- Mizancı Murat. "Üdebâmızın Numune-i İmtisalleri – Usul-i Tenkid: Mukaddime." *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 4* içinde, haz. İnci Enginün, Zeynep Kerman. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Nuri, Ahmed. "Ateşten Gömlek'in İsveççe Çevirisinin (Eldskjortan) Tarihsel ve Edebî Bağlamı: Çeviri Stratejisi, Çevirmenle Halide Edib'in Mektuplaşmaları ve Romanın İsveç'te Alınlanması." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 64, sy. 1 (Nisan 2024): 117-56. <https://doi.org/10.26650/TUDED2024-1379519>
- Recaizade Mahmut Ekrem. *Talim-i Edebiyat*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1299 [1882].
- Reşad, Faik. *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*. İstanbul: Zarafet Matbaası, 1329.